

Bilkei Irén: Hermelines subák, vízjeles papírok és a szelídített szarvas

Hétköznapi élet a Nyugat-Dunántúlon a 15–16. században

Nádasdy Kulturális Központ–Szülőföld Könyvkiadó, Sárvár–Szombathely, 2023. 154 p.
(A Nádasdyak hagyatéka 2.)
ISBN 978-615-6449-56-6

1544-ben Kisboldogasszony napja körül „öt török fogoly, akiknek a kialakított váltságdíja 1600 forintot tett ki, valamilyen szerencsétlen eset folytán kiszabadulva a Vas megyei hídvégi várból az éj leple alatt megszökött. Amikor üldözőbe vették őket, azok a karthauzi szerzetesek kolostora felé közeledtek, a Veszprém megyei Lövöldön. A karthauzi testvérek rendje és Péter prior, nem tudni miért, a törököket a kolostorba fogadták, és megfélemezve vallásukról, királyuk iránti hűségükről, a rabokat saját szekerekükön vitték el a fehérvári török basának, és értük attól busás ajándékot kaptak.” Nádasdy Tamás országbíró az ügy kivizsgálására a kapornaki konventet bízta meg, az esetről az így kiállított oklevélből van tudomásunk.¹ A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltára, amelynek Mohács utáni anyagát a bemutatott kötet szerzője, Bilkei Irén történész, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltárának címzetes igazgatója dolgozta fel, s regeszták, tartalmi kivonatok formájában tette közzé három kötetben (Zalai Gyűjtemény 47., 54., 64., Zalaegerszeg, 1999–2008), az ehhez hasonló ügyek százainak dokumentumait tartalmazza, s általuk ismerhető meg a nyugat-dunántúli térség Mohács utáni történelme: az országos jelentőségű dolgok mellett az, hogy mit tettek, hogyan gondolkodtak és hogyan éltek meg mindennapjaikat a főurak (a Kanizsai, Nádasdy, Batthyány családok tagjai), a köznemesek vagy a jobbágyság, utóbbiak gyakran a főúri hatalmaskodások vagy a török pusztítások elszenvedőiként jelennek meg a forrásokban.

A szerző jelen munkájában a levéltári források, oklevelek, végrendeletek, összeírások, leltárak és magánlevelek adatait veti össze a képi ábrázolásokkal, olykor a szerencsés módon fennmaradt tárgyi emlékekkel vagy a régészeti ásatásokon feltárt leletekkel, mindezt utközteti a már régebben ismert adatokkal és a szakirodalom megállapításaival. A hazai történettudományban a 19. század közepe óta kedvelt kutatási téma a hétköznapi élet, s napjaink külföldi irányzatai (*histoire des mentalités*, *Alltagsgeschichte*, *microstoria*) is ösztönözheték a szerzőt arra, hogy a levéltári adatokat összegyűjtse, rendszerezze és újragondolja. Három nagy témakör: az életmód, a tárgyi kultúra és a mentalitás köre szerveződnék a fejezetek, s a különböző társadalmi rétegek lakóhelyei, tárgyi kultúrája, táplálkozása, öltözködése, szórakozása stb. táru fel az idézett példák segítségével a kötetben.

¹ Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1542–1544. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2002. (Zalai Gyűjtemény 54.) 86. Nr. 347.

A mai olvasó rácsodálkozhat arra, hogy egy-egy ismerősnek tűnő, de mégis idegen, magyar vagy latin kifejezés milyen jelentésben fordulhat elő: például 1547 húsvétján a Nádasdyak asztalán szerepelt borjúhús susával, paréj orjjal, kövér lúdfi leány sarjával, héjalt borsó, borjú spékkel, desszertnek komposzt narancs – vagyis narancskompót. A déligyümölcsön azért sem kell meglepődni, mert a főúri udvartartás könnyen beszerezhetette volna azt az olasz piacokról is, de forrás szól arról, hogy a sárvári vár kertjében 1546-ban többek között 104 narancs- és 50 citromfa állt. Batthyány Boldizsár birtokán pedig – akinek a vendégszeretetét Carolus Clusius németalföldi botanikus élvezhette – 1578-ban paprikát, 1588-ban burgonyát is termesztettek. A haszonnövényeken kívül gyógy- és illatszernövényekkel is foglalkoztak – alighanem valamilyen lejáró készülékre utalhat a *vízégető ház* jelenléte. Különösen a női nemesi viselet tartott lépést a nyugat-európai divattal: *ispanyol* köntös is megjelenik a hagyományos *homlokelej* (fátyol) vagy kötény mellett. Ugyancsak intenzív külföldi kapcsolatra utalnak a Nádasdyak kancelláriájának beszerzései: nemcsak a főúr magánlevelezéseit intézték itáliai vagy délnémet papíron – ezt a vízjelek alapján lehet megállapítani –, hanem a zalavári és kapornaki konvent iratait is ilyen papírra írták.

Bár a leltárak inkább az értékes holmikat jegyezték fel, s a főúri festményeken vagy a kincstárakban is az ilyen ruhadarabok őrződtek meg (érdekesség, hogy a szerző szinte csak a női öltözködést dokumentálja), a hermelines subák vagy a *petyvetmál*² mellett a jobbágyokat ért hatalmaskodások kártételei közt említik az olcsóbb róka vagy bárány subákat is. Az pedig – hogy a kötet címére utaljak – a korszak különleges szokása lehetett, hogy főúri vagy köznemesi udvarházaknál vadaskertben szelídített vadakat, szarvast, dämvsdat tartottak.

Sajátos módon a kora újkor maitól eltérő szellemiségét is csak a fennmaradt tárgyi emlékeken, kéziratokon vagy nyomtatványokon keresztül lehet értelmezni. A szerző ékes példákkal mutatja be a művelődés és műveltség lassú változását a régióban, amely, ha főbb jelenségeiben párhuzamosan is haladt az ország többi részével, éppen az olasz vagy osztrák területek közelsége miatt sajátos jellegzetességeket is mutatott. (Például a főtt tészta itáliai hatásra a Nyugat-Dunántúlról terjedhetett távolabbi országrészekbe, viszont Kanizsai Orsolyáról 1554-ben azt jegyezték fel, hogy „magyar módra vajjal, tojással” fonott kalácsot készítettett.)

Párhuzamosan létezett a katolicizmus is a hitújítás jelenségeivel. Az iskoláztatás, oktatás szoros kapcsolatban állt az egyházakkal, s az is előfordult, hogy egy-egy neves prédikátor vagy nyomda a térség főurainak pártfogásával tevékenykedhetett. Iskola több faluban vagy mezővárosban működött, aki azonban magasabb ismeretekre vágyott, annak külföldön volt módja a tanulásra. Nádasdy Tamás a bécsi egyetemet látogató peregrinusokat támogattott, és az ifjú alsólendvai Bánffy Miklóst is az ausztriai Grazba küldték tanulni. Ez is mutatja, hogy az uradalmak irányításához, de a személyes érvényesüléshez is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a német nyelv ismeretének.

² A petyvet/pegyvet – kistestű menyétféle – has felőli prémje. Ilyen petyvet suba szerepel özv. Désházi Mihályné Ágota asszony 1519. évi végrendeletében is. MNL OL DL 31025 – megj. a Szerk.

Bilkei Irén

Hermelines subák, vízjeles papírok és a szelídített szarvas

*Hétköznapi élet a Nyugat-Dunántúlon
a 15-16. században*

A NÁDASDYAK HAGYATÉKA 2.

Az alfabetizáció, vagyis az írni és/vagy olvasni tudás lassú terjedését dokumentálja a kötet: amikor ákosházi Sárkány Ambrus zalai főispán, országbíró 1522-ben saját kezű aláírásával hitelesítette a végrendeletét, az még a főurak körében is kivételesnek számított, de a 16. század második felében már a főrangú hölgyek körében is kevesebb lehetett az írástudatlan. Kanizsai Orsolyát későbbi portréján könyvvvel a kezében ábrázolták, Bornemissza Péter pedig protestáns prédikációgyűjteményét ajánlotta támogatója feleségének, Somi Borbála asszonynak, akiről így feltételezhető, hogy könyvolvasó lehetett. Megfigyelhető azonban, hogy sokan az írást vagy olvasást megerőltetőnek tartották, és ezért akkor is írnok vagy íródeák segítségét vették igénybe, ha a levelüket maguk is meg tudták volna írni. A főúri udvarokban vagy egyházi intézményekben a kiterjedt írásbeliség intézésére már nagy létszámban volt szükség művelt, írástudó és latinul, németül beszélő alkalmazottakra. Az írás vagy az írástudók jelenléte régészeti leletekből is bizonyítható, a 16. század végén például a Zala vármegyei bajcsai várból komplett írófelszerelés került elő.

A szellemi műveltség vagy gondolkodás egyéb elemeinek rekonstruálásához szintén tárgyi emlékek szükségesek. A kései középkorban egy 1459-ben kelt oklevél szerint a kapornaki hiteleshely szerzeteseinek mint hatóságnak kellett az eléjük vitt fiúgyermek életkorát megállapítani *időlátott levelükben*, hogy elérte-e már azt a törvényes életkort, amikor örökölhet, mert a szóbeliségben élő nemesi környezet nem tartotta azt nyilván. Később viszont a szélesebb körben elterjedt nyomtatott kalendáriumok használatából lehet arra következtetni, hogy az újkorban már fontos volt az idő múlásának megörökítése; a Bánffy család több generációja által használt kalendárium üres helyeire rendszeresen jegyezték fel nemcsak a születésekkel és halálozásokkal, de a korszak politikájával kapcsolatos adatokat is. Ugyancsak a bajcsai vár leletei között került elő egy fedeles zsebóra, míg a 17. században több Batthyány-uradalomban már toronyóra mutatta az időt.

A művelődés és a kultúra késő középkori és kora újkori változásának feltárása az egész ország vonatkozásában nem egyenletes, a kivételes helyi forrásadottságok révén azonban jelentős eredményekkel járhat. Amint a szerző, Bilkei Irén hangsúlyozza, a könyvben adatolt jelenségek bár általánosan igazak lehetnek a Mohács utáni fejlődés leírására, nem egyformán érvényesültek a társadalom minden rétegében; az anyagi és szellemi javak különböző módon és időeltolódással jelentek meg a főurak, a köznemesség alsó és felső rétege, illetve a jobbágyság körében.

A kötet függelékében néhány jellemző, nehezebben hozzáférhető forrás szövegét olvashatjuk, amelyek képesek jobban megvilágítani a tanulmánykötetben közölt történelmi elemzéseket.

Restás Attila